

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 2. No. 5. 1937.

Kahveye dair bir türk hekiminin şahsî mütalâaları

M. Şerefeddin Yaltkaya

İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Ord. Profesörlerinden

Pek eski tarihlerde süzmüş olduğum arabca edebî kitaplar arasında (شهاب خفاجي) nin (ريحانة الالباب) sını da okumuş ve ilk def'a; (Kanunî Süleyman) ın hekim başısı olan (Mehmet Bedreddini Kosonî [1]) nin adını orada görmüş idim.

Edebî bir uslubda yazılmış olan bu eserde bu zatın adının (Bedreddin) olmasından istifade edilerek bir çok kelime oyunları yapılmış ve hemen hemen söz bununla sonuna erdirilmiş olmakla tıp tarihi noktasından bu eserden bir şey öğrenmek kabil değildir. Yalnız bu zatın (Kanunî Süleyman) zamanında İstanbula geldiğini ve Osmanlı sarayına alınıp burada bu hükümdarın ayaklarındaki (Nikris) i tedavi ettiğini görüyoruz [2].

[1] Elde bulunan türkçe ve hatta bazı arapca kitaplarda bu (Kosonî)=(Kaysunî) şeklinde görülmektedir. Fakat biz bu kelimeyi gerek bahsettiğimiz (ريحانة الالباب) da ve gerek Ragıb paşa kütüphanesindeki 1482 sayılı mecmuadaki yazma (القول الانيس والدر النيس على منظومة الشيخ الرئيس) de (varak 53) burada yazdığımız gibi (Kosonî) şeklinde görmekteyiz. Bu zatın İstanbula mısırdan gelmiş olmasına bakılırsa kıpçak türklerinden olup 742 de (İskenderiye) de öldürülen (Seyfeddin Koson) ın (Mısır) da yaptırmış olduğu Camı' ve Hanikah ve saire gibi müesseselerden birine nisbetle (kosonî) denilmiş olması kuvvetle tahmin olunabilir.

[2] Bu Osmanlı hekim başısının şahsına ve zamanına ait malûmat arayanlar bu kitapta şunu görürler :

Meşhur müverrih (ادريس بتليي) nin oğlu (فضل الله) ; (ابن النيس) in tıbdan (موجز) inin en güzel şerhi olan (غنى) şerhini (Mehmet Bedreddini Kosonî) ye hediye etmiş ve bu hususta kendisine bir mektup ve bir şiir göndermiş idi.

(Kosonî) buna şu şi'iri ile mukabele etmiş idi :

Kâğıda yazılmış olan satırlar yazımdır ?

Yoksa insanlara müessir olan bir sihir midir ?...

Kelimeleri güzel bir mektup mudur ?..

Yoksa kadehleri parlatan şarap mıdır ?..

médicament. Le meilleur est d'y ajouter quand le café bout, un peu de sucre ou de miel pour ceux qui ont le tempérament froid.

Toutes ces opinions de ce fameux médecin en chef turc ont une valeur extraordinaire, étant basées sur des expériences personnelles. Parmi elles, on trouve aussi des points de vue qui s'accordent fort bien avec les conceptions scientifiques d'aujourd'hui ; et sous ce point de vue, ses opinions présentent un intérêt immense.

Hekim hacı paşa ve Mısırdaki Kalavun hastanesi

Dr. A. Süheyl Ünver

Mısırdaki bir Türk emirinin yaptırmış olduğu hastanede yetişip çalışan ve oranın bir aralık baş hekimi olan bu büyük Türkün kabrine konan bir hatıra taşı vesilesile öldüğü yer olan Birgide yapılan merasimi gazetelerde geçen sene büyük memnuniyetle okuduk. Ve bu işe ön ayak olanları candan tebrik ettik. Hacı paşa hakkında kısa malûmat verdikten sonra asıl çalışmış olduğu Kalavun hastanesinden bahsetmek istiyorum.

Bursalı Tahir bey 324 de neşrettiği Aydın vilâyetine tabi ulema, şura, etibba... tercümei halleri eserinde Hacı paşayı Aydınlı diye yazmıştır. Bilâhare tertip ettiği Osmanlı müellifleri eserinde de Konyalı olduğunu zikreder. Kendisi de Konyalı olduğundan bir eserinin sonundaki haşiyede de bahsetmiştir. Bu yalnızlığa da sebep İstanbul kütüphanelerinde mevcut eserleri fihristinde (Hızır bin Ali elmaruf Hacı paşa el Aydın) künyesinin mevcudiyetidir. Lâkin kendisi bir eserinin sonunda (Celaleddin Hızır bin hoca Ali El Konevi) demektedir. Gazetelerin Hızır Ali diye bahis etmeleri doğrudur. Lâkin Türkiyede bu zatı gerek hekimler ve gerek tarihçiler hekim Hacı paşa diye bilirler. İlk tahsilini doğduğu yerde yapmış. Tahsilini ikmal için Mısıra gitmiş, orada (Mubarekşahi mantiki) den, o zamanda Mısırdaki bulunan Simavî Bedreddin, ve Kemaleddinden çok istifadeler etmiştir. Hastalanması kendisinin tıp tahsil etmesine sebep olmuştur, mükemmel bir hekim olmuştur. Doktorasını (Tıp vücudun sayısidir ve insanın muztar kaldığı bir ilimdir) namındaki tezle yapmış, buna mükâfat olarak Kalavun hastanesine başhekim olmuştur. Bir

müddet burada vazifesini yapmış, ders vermiş, hekim yetiştirmiş ve sonra vatani olan Konyaya dönmüştür.

Aydın oğlu Mehmed beyin 1395 tarihlerinde olan reçası üzerine Aydına gelmiş ve Birgide oturmuş, burada tıbbi eserler yazmış ve hekim yetiştirmiştir. 1417 de ölünce Birgide yüksek bir yerde olan Hızırlık kabristanına defnolunmuştur. Cürcanlı Seyit Şerif Hacı paşanın ilim ve fazlını çok methetmiştir. Eserleri pek çoktur. El yazması halinde nadide nüshalardır. Kütüphanelerimizde durur. Aydın oğlu Mehmed bey namına Türkçe (Şifa) diye bir eser yazmıştır. Bu eser Hıfzıssıhha ; tedavi ve hastalıklardan bahis 3 kısımdır. Bir nüshada Tirede (İbni melik), bir nüshası da Manisada (Muradiye) kütüphanelerinde vardır. (Teshil) diye diğer bir eser yazmıştır. Bu da tıbbidir. Baladaki kütüphanelerde ve el yazısı ile olan kıymetli bir nüshası da Bayezidde umumî kütüphanededir. Bu eseri 1465 senelerinde Türk hekimi Sabuncu oğlu Şerefeddin tavsiyesile Mehi mahlaşlı Muhiddin isminde bir zat 1467 de o zaman Amasya valisi olan Bayezid II namına nazmetmiştir. Bu her iki eserin Latinceye tercüme edildiğini Alman müsteşriklerinden Dr. Hans Bart ifade etmiştir.

Şifaül eskam ve Devaül alâm diye 1397 de yazdığı 636 sahifeden ibaret olan büyük ve Arabca eseri Nurosmaniye kütüphanesinde mevcuttur. Ayrıca müfit gıdalar hakkında ve ayrıca tıbbi mevzuda 2 eser daha yazan koca Hacı paşa kuran tefsiri ve kalam ilmi üzerine mühim eserler yazmış ve zamanın alimleri hayrette kalmışlardır.

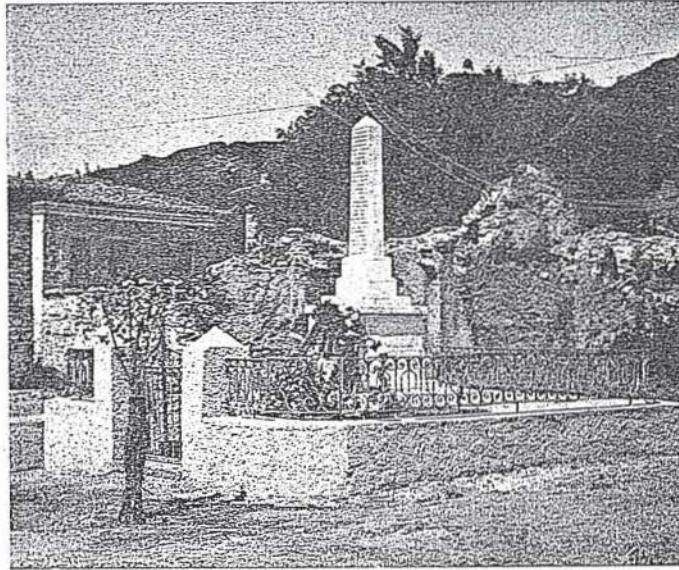
Hacı paşanın çalıştığı Kalavun hastanesi 1284 de Mısırdaki Türk sultanı, ilk kölemenlerin ikincisi Seyfeddin Kalavun tarafından yaptırılmıştır. Bu hastane Kahirede Bakırcılar sokağındadır ve yeni Mansure hastanesinin bir kısmını teşkil eder. Eski halile durmaktadır. Bir de içinde cami vardır.

Makriziye göre Kalavun emir iken 1276 da Bay Bars zamanında Rum Gazasına giderken Şamda kendisine şiddetli bir kulunç geliyor. Orada Türk emiri Nureddin şehidin yaptırdığı hastaneden alınan ilaçlarla iyi olunca gezdiği bu hastaneyi beğeniyor ve böyle bir hastane yaptıрмаğı ahd ediyor. 1279 da Mısır sultan olunca işte bu hastaneyi yaptırıyor ve zengin bir vakıf ilâve ediyor. Ayrıca bir de **bimarhane** vücade getiriyor. Hastanenin resmi küşadında şerbet içerek bu hastane milletin en büyüğünden en küçüğüne kadar açıktır diyor.

Hastaneyi 4 kısım yaptırıyor. Buraları hummalı ve sair ateşli hastalıklar, göz hastalıkları, cerrahî hastalıklar ve bir koğuşu da ishâllilere tahsis ediyor. Hastanesinde kadın hastalara ve bir de kısmen Baras denilen miskin illetine mahsus ayrı bir yer tahsis ediyor.

Baş hekimin ders vermesi için ayrı bir yer tahsis olunmuştur. Hastanenin başına Hanı paşa gibi çok yüksek tıp alimleri getirilmiştir. Burada dersleri nazari ve ameli olarak göstermişlerdir.

Kalavun hastanede yatak adedini tahdid etmemiştir. Ne kadar hasta müracaat etse yatırılırdı. Evinde olanlara da ayrıca teşkilât yapmıştır. Bu günkü (service sociale) lere benzer.

Hekim Konyalı Hacı paşanın Birgide İzmir Vilâyeti Doktorlarının kabrine yaptırdıkları abide

İşte bu hastanede bizim Konyalı hacı paşa baş hekimlik etmiştir. 1638 de ölen diğer bir Türk hekimi meşhur Emir çelebi de İstanbulda hekim başı olmadan evvel Kalavun hastanesinde baş hekim olmuş ve 700 sahife Enmüzece tıp namında Türkçe olarak 1524 de bir eser yazmıştır. Unkapanında muayenehanesi olup daha birçok tıbbî eserler vücade getiren bu zat da uzun seneler Kalavun hastanesinde baş hekimlik ettiğini Enmuzeç mukaddemesinde yazar.

Bunlarla görüyoruz ki Türk hekimleri İslam tababetinin itilasında büyük hizmetler etmişlerdir. Lâkin bunlar unutulmuş ve hep Arab tababetine mal edilmiştir. İslam tababeti Arab olduğu kadar da Türktür. İşte bir Türk emirinin Kahirede yaptırdığı bu hastane gene büyük Türk hekimlerinin feyiz ocağı olmuş ve sonra bunun başına da geçmişlerdir.

Hacı paşaya geçen sene yapılan bu kadirşinaslık çok yerindedir. Memleketimizde daha tekrime layık ilim âleminde şark ve garba kendilerini tanıtmış olanlar pek çoktur. İstanbul Üniversitesi Tıp tarihi Enstitüsü namına bu gibi kadirşinaslık gösteren zatlar ve meslekdaşları tebrik ederim, cümlesi var olsunlar.

Hékim Hadji Pacha et l'hôpital de Kalavoun au Caire

Dr. A. Süheyl Ünver

J'ai lu avec grand plaisir, l'année, passée qu'une pierre commémorative a été posée et des cérémonies célébrées à Birgi, lieu de mort et d'enterrement d'un grand Turc, qui travaillait et fut pendant un certain temps le médecin en chef dans un hôpital érigé au Caire, par ordre d'un Turc. Nous en avons déjà remercié sincèrement les promoteurs. Après quelques brièves notices sur Hadji Pacha je passerai à l'hôpital même de Kalavoun où il avait travaillé.

Dans son livre des biographies des savants, poètes, médecins etc. de la province d'Aydin, publié en 1924, Tahir Bey de Brousse écrit que Hadji Pacha était né à Aydin, tandis qu'il le dit originaire de Konya dans un ouvrage composé plus tard sur les auteurs Osmanli. Dans une note à la fin d'un de ses livres il mentionne qu'il est né lui-même à Konya. La cause de cette erreur est que, dans la liste des livres existant dans les bibliothèques d'Istanbul, se trouve nommé un certain «Hızır bin Ali, le fameux Hadji pacha d'Aydin». Mais lui-même se nomme à la fin d'un de ses ouvrages «Djélaleddin Hızır bin hodja Ali de Konya». Il est vrai que les journaux le mentionnent sous le nom de Hızır Ali ; mais en Turquie les médecins et les historiens le connaissent comme Hékim Hadji Pacha.

Il fit ses premières études au lieu de sa naissance. Pour

achever ses études, il se rendit en Egypte, où il fut avec grand profit disciple de Mubarek Şahi Mantiki, de Bedreddin de Simav qui se trouvait alors en Egypte ainsi que de Kémaleddin. Étant tombé malade, il se décida à étudier la médecine et devint un médecin excellent. Sa thèse du doctorat était : «La médecine est le chevalier du corps et une science obligatoire pour l'homme». Sa thèse fut couronnée et lui, nommé médecin en chef de l'hôpital de Kalavoun. Pendant un temps, il y travaillait, enseignait, élevait des médecins et retourna ensuite à Konya, sa patrie. Sur la prière de Aydin oğlu Mehmed Bey il se rendit environ en 1395 à Aydin et habitait Birgi, où il s'occupait à composer des livres de médecine et à élever des médecins. Mort en 1417, il fut enterré dans le cimetière de Hızırhk, situé en un endroit haut à Birgi. Seyit Chérif de Djurdjan vantait hautement la science et la capacité de Hadji Pacha. Ses œuvres sont très nombreuses. Les manuscrits en sont très rares, il se trouvent dans nos bibliothèques. Il dédia à Aydin oğlu Mehmed Bey un livre «Chifa» écrit en ture et qui comprend 3 parties traitant de l'hygiène, de la thérapeutique et des maladies. Un exemplaire s'en trouva à Tire dans la bibliothèque de (Ibni Mélik) et un autre à Manisa dans la bibliothèque de Mouradiyé. Un autre de ses ouvrages, également médical, s'appelle «Teshil». Des exemplaires existent dans les bibliothèques citées, en outre un précieux exemplaire écrit à la main dans la bibliothèque publique de Beyazid. Environ en 1465 ce livre fut versifié sur la recommandation du médecin ture Saboundjou oğlu Chérefeddin par Mouhiddin Mehi pour Beyazid II, alors gouverneur d'Amasia. D'après l'orientaliste allemand Dr. Hans Bart ces deux livres furent traduits en Latin.

La bibliothèque de Nouri Osmanyé possède un grand livre de 636 pages, écrit en arabe en 1307, le «Şifaül Eskam ve Devaül Alâm». En outre, le vieux Hadji Pacha écrivit un livre sur les aliments profitables et deux sur d'autres sujets médicaux, un commentaire du Coran et un ouvrage important sur la science des mots, de sorte que les savants contemporains s'étonnèrent.

L'hôpital de Kalavoun où travaillait Hadji Pacha fut érigé en Egypte en 1284 par le Sultan ture, Seyfeddin Kalavoun, le deuxième des premiers Kölemen. Il est situé au Caire, rue Bakır-djilar, et forme une partie du nouvel hôpital Mansouré. Il s'est maintenu tel quel. Il possède à l'intérieur une mosquée.

Suivant Makrizi, Kalavoun, le prince, partant au temps de

Bay Bars, en 1276, en campagne contre les Byzantins, eut à Damasc un violent accès de colique. Guéri par les médicaments pris à l'hôpital que l'émir ture Noureddin Chédid avait fait construire là, il visite cet hôpital, en est satisfait et fait le vœu d'en ériger un semblable. Devenu sultan d'Égypte en 1279, il fait construire l'hôpital qui nous intéresse et lui accorde de riches donations. A part, il fait bâtir une maison d'aliénés. A l'inauguration, il boit du sorbet et déclare que cet institution serait ouverte à toute la nation, du plus grand au plus petit.

Il fit faire le bâtiment en 4 parties affectées comme suit : Maladies fiévreuses et autres maladies fébriles, maladies des yeux, maladies chirurgiques, et enfin une salle est destinée aux dysentériques.

Il sépare dans son hôpital les femmes malades et réserve une partie à la lèpre appelée «baras».

Pour les cours du médecin en chef, un endroit particulier est fixé. Beaucoup de savants éminents tels que Hadji Pacha furent appelés à la direction de l'hôpital, où ils enseignaient la théorie et la pratique.

Kalavoun ne limita pas le nombre des lits dans l'hôpital. Il y recevait autant qu'il s'en présentait. Il organisait aussi le service des visites à la maison; il ressemble à nos «services sociaux» actuels.

C'est dans cet hôpital que notre Hadji Pacha de Konya était médecin en chef. Un autre médecin en chef à Istanbul, le fut dans l'hôpital de Kalavoun; il écrivit le «Enmuzedji tib», livre de 700 pages, en ture (1624). Sa clinique était à Ounkapan; il écrivait un grand nombre de livres et mentionne dans la préface de l'«Enmuzedj» qu'il était pendant de longues années médecin en chef de l'hôpital de Kalavoun.

Nous y voyons que les médecins tures ont rendu de grands services à l'expansion de la science médicale islamique. Toutefois ils ont été oubliés et revendiqués tous pour la médecine arabe. La science médicale islamique est turque dans la même mesure qu'elle est arabe. Voici que cet hôpital érigé par un prince ture, est devenu un foyer d'essor de grands médecins tures qui en ont pris la direction dans la suite.

Cette appréciation manifestée l'année passée de Hadji Pacha est très justifiée. Du reste, notre pays peut se vanter de beaucoup d'autres personnalités dignes d'être honorées et qui se sont

fait connaître dans le monde scientifique d'Orient. Au nom de l'Institut d'Histoire de la Médecine à l'Université d'Istanbul je présente les meilleures félicitations et souhaits aux collègues et autres personnes ayant prouvé combien ils savent apprécier la valeur.

Eski Viyana tıp talimi ve onun Adli sultan Mahmud zamanında İstanbula yayılması

V

Prof. Dr. phil Karl Süssheim

München Üniversitesi Doğu dilleri Profesörü [*]

Störck'ün Türk tıp tarihi için o kadar ehemmiyetli olan koca eserinin herbir tarafını elbette araştırmalıyız. Hatta diyebiliriz: türk edebiyatının bir muvaffakiyeti sayılabilir ki Avusturya tıp umuru riyasetinde 30 yıl müddetince bulunmuş olan Baron fon Störckin mühim bir eserinin ayrı ayrı basmalarına dair bir takım yanlışların doğrultulması Türkiyede çıkan bir türk eserinde vukua gelir.

Hastalıklar külliyyatının 1776 ve 1780 de çıkmış ilk iki almanca basması, italyanca basmaları ve 1777 de çıkan ilk lâtince basması sonraki basmalardan şununla ayırdır ki 1784 tenberi çıkan basmalarda birinci ve ikinci ciltlerin arasına almanca 55, lâtincesi 49 sayıfalık yeni bir bab sokturuldu. Bu bab lâtince metninde «De Hydrophobia seu Rabie/Canina» yani sudan korku veya köpek salgınlığı unvanlı olarak ikinci lâtince basmada ikinci cildin başlangıcında ve sair basmalarda ilk cildin sonunda bulunur. Bundan maada 1784 tenberi çıkmış son iki lâtince basmaları diğer basmalardan ayırt eden ehemmiyetli bir cihet vardır ki o da 1784 ve 1791 de çıkmış lâtince basmalarda her babın sonunda bu baba mahsus ilâçlar listesi (lâtince : formulae) var ; bu ilâçlar tevsi, doktorların bir kaç harftan ibaret lâtince istilahının muhtasar şekli halinde bulunup her bir ilâca bir numero ile işaret olunur. Halbuki ilk lâtince basmada ve bütün almanca basmalarda babların metni arasında numero ile ilâca telmih şekliyle iktifa olunup

[*] Profesörün doğum tarihinin 1878 olduğunu tashih ederiz.